

Misjonilingvistika

Annika Kilgi

Tallinna ülikooli doktorant

Misjonilingvistika on kristliku misjoni teenistuses olev lingvistika. Misjonilingvistid tegelevad keelega selleks, et anda edasi usutõdesid. Et usust veenvalt rääkida ja piibel korralikult tõlkida, tuleb keelt väga hästi tundma õppida. Paljude keelte puhul ongi kristlased esimesed, kes on keelega põhjalikult tegelnud. Seetõttu pärinevad sageli just nende sulest keelte esimesed kirjapanekud: keelenäited, grammatikad, jutlused ja vaimulike tekstide tõlked. Paljude keelte kohta võib öelda: „Kiri algab kirikust”, sest usuinimeste tööna on valminud nii keele esimene ulatuslikum jäädvustus piiblitõlkena kui ka esimene teoreetiline kirjeldus grammatika näol.

Misjonilingvistika kõrgajaks võib pidada XVI–XVIII sajandit. Sellest ajast pärinevad paljude nii Euroopa kui ka Euroopa mõjupiirkondade maade keelte esimesed grammatikad ja piiblitõlked. Laialdast misjonilingvistilist tegevust soodustasid uute rahvusriikide teke, trükikunsti levik, koloniaalvallutused ja usupuhastusega kaasnenud veendumus emakeelse jumalasõna vajalikkuses.

Eestis kestis misjonilingvistika ajajärk 19. sajandi keskpaigani. Sinnamaani olid kõigi eesti keeleõpetuste ja peaaegu kõigi tähtsamate lingvistiliste artiklite autoriks siinsed kirikuõpetajad. 17.–19. sajandil ilmus trükist seitse eesti keele grammatikat: Heinrich Stahlilt (1637), Johannes Gutsclaffilt (1648), Heinrich Gösekenilt (1660), Johann Hornungilt (1693), Anton Thor Hellelt (1732), August Wilhelm Hupelilt (1780, 2. trükk 1818) ja Eduard Ahrensilt (1843, 2. trükk 1853). Pastoriametit pidas ka enamik ajakirjale „Beiträge zur genauern Kenntniß der Ehstnischen Sprache” (1813–32) keeleteemaliste kaastööde saatjatest, samuti väljaandja Johann Heinrich Rosenplänter ise. Need mehed tegutsesid selle nimel, et kirikuõpetajad valdaksid eesti keelt suurepäraselt ning et eestlased saaksid lugeda heas eesti keeles vaimulikku kirjandust.

Uusi keeli kirjeldasid esimesed Lääne misjonilingvistid ladina grammatika struktuuris, mis oli ammu välja kujunenud ning kõigile

tuttav. Tihtilugu kohandasid nad keelt ladina grammatika skeemi ja metakeelega sobivaks. Ka esimestesse eesti keele õpperaamatutesse konstrueerisid nende autoriteks olnud baltisakslased juurde eesti keeles puuduvaid vorme ning jätsid kirjeldamata nähtusi, mis puudusid ladina ja saksa keeles. Taolise ja sel ajal väga tüüpilise käitumise põhjuseks on osa keeleteaduse ajaloo uurijaid pidanud võhiklikkust või hoolimatust, teised aga hoopis tahtmist lugejale tuttava kaudu tundmatut hõlpsasti selgeks teha. Eurooplased olid ladina keeleõpetuse malli järgi õppinud sajandeid ning harjumuspärane vorm kergendas uuest sisust arusaamist ka Eestis elavatel sakslastel, kes olid esimeste eesti keele grammatikate sihtrühmaks. Loomulikult oli selleaegsetel eurooplastel raske kirjeldada ja mõista seda, mis oli ladina keelest erinev, näiteks ergatiivi, polüsünteesilisust või kohakäändeid.¹ On huvitav jälgida, kuidas Lääne keeleteadus üritas taolisi morfoloogilisi nähtusi kirjeldada algul klassikalise grammatika raamistikus, hiljem juba muudmoodi.

Eesti keele puhul paistab see ilmekalt välja käändekäsitluse muutumises. Näiteks eesti keele kohakäändevormidest sobisid ladina käändtabelisse ainult *l-*, *le-*, *st-* ja *lt-lõp*ulised vormid; esimesed kaks daativiks, teised kaks ablatiiviks. *S-* ja *sse-lõp*uline vorm, rääkimata teistest konkreetsetest käänetest, jäid seevastu käändtabelist välja. See aga ei tähendanud, et keegi neid poleks märganud. Tõsi, esimesed kaks põhjaeesti keele grammatikat (Stahli „Anführung zu der Esthnischen Sprach” ja Gösekeni „Manuductio ad Linguam Oesthonicam”) ei maini selliseid vorme üldse. See-eest leidsid kõik ülejäänud XVII–XVIII sajandi misjonilingvistid neile oma grammatikas koha, ehkki mitte käändsõnavormidena, vaid käändsõna ja kaassõna või käändsõna ja enkliitiku ühenditena. Näiteks kirjeldab Hupel oma grammatikas vormi *toas* käändsõna genitiivivormist ja kaassõnast koosnevana. XIX sajandil jõudsid siinsed pastorid aga järeldusele, et pole otstarbekas enam ladina malli järgida, kuna tegelikult on kõik need vormid võrdväärised ja neid tuleb edaspidi käsitleda ühtmoodi.

XIX sajand oli murranguline aeg kogu Lääne lingvistikas: keeli hakati süstemaatiliselt kõrvutama ja tekkis võrdlev-ajalooline keeleteadus. Tööle asusid esimesed elukutselised keeleteadurid. Misjonilingvistide tegevus ei lakanud, kuid see polnud enam keeleteaduse keskmes.

¹ E. Hovdhaugen, *Missionary Grammars – An Attempt at Defining a Field of Research. – ...and the Word was God. Missionary Linguistic and Missionary Grammar.* Nodus Publikationen. Münster, 1996, lk 20.

Nende eesmärgid olid jätkuvalt väga praktilised,² keelte ajaloo või suguluse uurimine polnud esmatähtis. Eri aegadel on usumehed keelt usinalt kogunud, kirjeldanud ja normeerinud, kuid pidanud sealjuures väga harva vajalikuks jõuliselt muuta olemasolevaid teoreetilisi raamistikke. Muidugi varieeruvad misjonigrammatikad uuenduslikkusest, põhjalikkusest ja mõistete valikult palju, kuid enamik misjonilingvistilisi töid on siiski keeleteaduslikku mõtet vähe arendanud. Misjonilingvistikast tervikuna on aga välja kasvanud keeleteaduslik välitöö ja keeletüpoloogia.³

Misjonigrammatikatest eraldi on kirjutatud väga palju, märksa vähem aga neist kui misjonilingvistika traditsiooni esindajatest. Põhjusiks on ilmselt üldistuste tegemise raskus, kuivõrd misjonilingvistilised tööd erinevad palju nii sisult kui ka sünniaja ja -koha poolest, neid kõiki ühendab õigupoolest ainult kirjutamise eesmärk. Erinevalt on võimalik piiritleda sedagi, mida misjonilingvistika üleüldse hõlmab: kas ainult misjonäride tegevust või ka kohalike pastorite oma, kas kindlat minevikuperioodi või kogu kirikuajalugu, kas üksnes kristlikku või teistegi usundite kuulutustööd? Igal juhul on selge, et tegemist on äärmiselt ulatusliku ja põneva uurimisvaldkonnaga, mille kallal jätkub tööd kauaks. Viimasel ajal on misjonilingvistika traditsiooni vaadeldud rohkem kui eales varem: käesoleval sajandil on peetud lausa viis rahvusvahelist misjonilingvistika konverentsi. On raske mööda vaadata nähtusest, mille viljana on sündinud sadu kirjakeeli.

Soovitusi edasilugemiseks

M. Lepajõe, Johannes Gutsclaffi grammatilised vaatlused. – *Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam*. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10. Tartu, 1998, lk 285–316.

K. Ross (koost., toim.), *Uue ajastu misjonilingvist*. Eduard Ahrens 200. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2003.

² **E. Nowak**, *Considering the Status of Empirical Research in Linguistics. – ... and the Word was God*. *Missionary Linguistic and Missionary Grammar*. Nodus Publikationen. Münster, 1996, lk 25.

³ **N. Ostler**, *The Social Roots of Missionary Linguistics*. – Otto Zwartjes, Even Hovdhaugen (toim) *Missionary Linguistics/Linguistica misionera*. Selected Papers from the First International Conference on Missionary Linguistics. Oslo, 13–16 March 2003. *Studies in the Theory and the history of Linguistic Science* 106. Oslo, 2004, lk 41.